

CSÍKY GÁBOR (1915–2001): A MAGYAR FÖLD LEÍRÓJA: KÖLESÉRI SÁMUEL (1663–1732)

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Magyarország ásványi kincsekben gazdag hegyeiben évezredek óta folyt a bányászat. Már a történelem előtti időkben innen jutott el a réz Európa északi és nyugati területeire. A XIII. században alakultak ki és virágoztak föl a szabad királyi bányavárosok, mint Selmecbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Szomolnok, Nagybánya, továbbá az Erdélyi-érchegység híres arany- és ezüstabányái. Ezeknek jelentős szerepe volt hazánk gazdaság- és művelődéstörténetében, és tetemes jövedelmet hajtottak a magyar királyoknak. A középkori Magyarország kivitelének kb. 2/3-át bányatermékek: arany, ezüst, réz és kősó adták. Amerika felfedezéséig Európa egyre növekedő arany szükségletét Magyarország elégítette ki. A XVIII. században Mária Terézia uralkodása alatt újabb virágzásnak indult a magyar bányászat. Különösen Selmecbánya fejlődése feltűnő, amely már 1763-ban főiskolát kapott a bányászati tudományok művelésére. Alig volt európai nemzet, amelynek fiai közül legalább néhányan ne tanultak volna Selmecen.

Born Ignác mellett a magyar, elsősorban az erdélyi bányászat legelső és legjobb ismerője és művelője Köleséri Sámuel volt.

Köleséri Sámuel (1663–1732) egy református lelkész, egyházi író fia volt. A debreceni kollégium elvégzése után Teleki Mihály, Erdély kancellárjának anyagi támogatásával Hollandiában, a leydeni és a franekeri egyetemeken végezte tanulmányait, ahonnan három doktori diplomával tért haza Erdélybe. Nagyszebenben telepedett le, ahol kiterjedt és kiváló orvosi gyakorlatot folytatott, emellett minden idejét Erdély ásványkincsei megismerésének szentelte. Figyelme mindinkább a bányászat felé fordult, amelynek rövidesen országosan legjelesebb szakembere lett. 1700-ban már az erdélyi bányászat felügyelőjévé nevezte ki I. Lipót császár.

A tudománytörténet számos orvost tart számon, akik – mivel a gyógyszereket is maguk készítették – ásványtannal és bányászattal kezdtek el foglalkozni, s e tudományoknak azután nagynevű szakembereivé és művelőivé váltak. Ezek egyik legjelesebbike Georgius Agricola orvos volt, aki a bányászat-kohászat, úgyszintén az ásványteleptan úttörője lett. De megemlíthetjük Avicennát, vagyis Ibn Színát is, a X. század híres orvosát, aki ásványokkal is foglalkozott és rendszerezte azokat. Abban, hogy az orvos Köleséri egy egész életre eljegyezte magát az erdélyi bányászattal, nagy szerepe volt annak, hogy I. Lipót császár elhatározta: Erdély elhanyagolt arany- és ezüstabányászatát nyereségessé teszi. E feladat megoldásával Kölesérit bízta meg, és teljhatalmat adott neki a bányaugyek intézésében. Köleséri nagy lendülettel fogott hozzá a bányák újraszervezéséhez, hogy a kitüntető megbízatásnak megfelelően. Munkája eredményeként az erdélyi bányászat néhány évtized után valóban fellendült, és Aranyosbánya (Offenbánya) beváltotta mindazt a reményt, amit az uralkodó hozzá fűzött, bár a császár ezt már nem érthette meg.

Nagy jelentőségű és sikeres tevékenysége közben jelent meg Kölesérinek Erdély bányászatáról írott műve, az *Auraria Romano-Dacica* (A római-dáciai aranybánya) 1717-ben Nagyszebenben, latin nyelven, mely a magyar bányászat első jelentős alkotása. Könyvét III. Károlynak ajánlotta, aki elismerésül arany kegylánccal ajándékozta meg. Hat fejezetből álló munkájában elsőként írta meg a „kincses Dácia”-ként emlegetett Erdély aranybányászatának történetét, és szolgáltatott becses forrásokat annak kultúrtörténetéhez.

Könyve első fejezetében (*De historia aurariarum Romani-Daciorum*) ismertette a Trajanus császár által meghódított Dácia római bányászatát és megjegygyezte, hogy itt az aranybányászat már a római hódítások előtt elkezdődött. Amikor a rómaiak kénytelenek voltak feladni Dáciát, a bányászat megszűnt, azt csak a honfoglaló magyarok indították meg újra, a központjai pedig Abrudbánya, Aranyosbánya (Offenbánya), Kőrösbánya és Zalatna lettek.

A második fejezetben (*De labore auri metallico*) az aranybányászat római és korabeli munkamódszereit, munkaeszközeit, míg a harmadik fejezetben (*De labore auri monetaria*) az erdélyi aranypénzverés történetét és technológiáját ismertette nagy szakértelemmel, mert szenvedélyes pénz- és éremgyűjtő is volt. A negyedik fejezetben (*De constitutionibus provincialibus de re metallica et monetaria*) a bányászat és a pénzverés pénzügyi és jogi kérdéseit fejtegette. Az ötödik fejezetben (*De origine generatione et proprietate auri*) az erdélyi terméсарany és aranyércsek feldolgozásáról, s az aranymívességről szolt, ezenkívül javaslatot tett a fémkohászati eljárások, módszerek fejlesztésére. A hatodik fejezetben (*De labora auri medico*) az aranynek a gyógyászatban és orvostudományban betöltött szerepét ismertette.

Born Ignác így jellemezte Köleséri nagy művét: inkább a bányák római-dáciai múltjával foglalkozik, mintsem azoknak korabeli bányászati és földtani viszonyaival. Megjegyezzük azonban, hogy Jakó Zsigmond szerint ez a mű csupán az első kötete volt egy három részre tervezett nagyszabású munkának, mely bányászatunk történetét szándékozott bemutatni a római kortól a XVIII. századig.

E könyv legnagyobb elismerését az jelentette, hogy 1780-ban Pozsonyban megjelent a második kiadása, tehát e mű még a század végén is „élő” tudományos munka volt. Ennek a második kiadásnak az előszavát a neves történetíró, Pray György vetette papírra.

Köleséri Sámuel jeles könyvgyűjtő volt, bár a rossz nyelvek szerint nem a legtisztességesebb úton jutott a gyűjteménye egy-két különleges darabjához. Halála után a Gubernium rendelettel kötelezte az örökösöket a könyvtár egységének és épségének megőrzésére. Gazdag hagyatéka tulajdonosának igen változatos érdeklődését bizonyítja. A kormányshék 1745-ben egy háromtagú bizottságot hozott létre a zárolt anyag leltározására, amit Johannes Bruckner, a szebeni gimnázium rektora vezetett. Jakó Zsigmond a jegyzék alapján a következőket állapította meg: „Köleséri több mint négyezer kötetes könyvtárát a maga idejében Erdély legnagyobb magángyűjteményének tartották. Korszerű orvosi és természettudományos anyagán kívül a korai német felvilágosodás legfrissebb termékei éppen úgy ott sorakoztak Köleséri könyvesházában, mint az államismereti történeti iskola alapvető művei. Ennek az elsőrendű szakkönyvtárnak egész anyaga beszédesen példázza, hogy a külföldi friss művelődési javak közvetítésében ebben a korszakban a magánkönyvtáraknak jutott a legfontosabb szerep.” A hagyatéka zároltatása arra utalhat, hogy a Gubernium feltehetően könyvtárrá akarta alakítani. Ennek ellenére az lett a sorsa, hogy Nagyszebenben nyilvános árverésen elkótyavetyélték.

Összehasonlításként: Bod Péternek 888 könyve volt, Pápai Páriz Ferencnek pedig mindössze kb. 300 kötetből állhatott a könyvtára. A gyűjteményének hatalmas értékét már annak idején felismerték. Bod Péter a *Magyar Athenas*-ban megjegygyzte: „Nagy bibliotékája volt, jó és válogatott könyvekből álló, amelyhez hasonló kevés volt abban az időben Erdélyben.” De ellentmondásos személyiségét tükrözi Bod Péter szentenciája is: „Halála után

Köleséiről kevesen mondtak jót: tudományát ugyan ellenségei is megvallották s nagy bölcsességét, de kegyességét s cselekedeteit még jóakarói sem dicsérték.”

Az egyetemességre való törekvés, a polihisztorság mint jelenség a XVIII. században még Európa-szerte eléggé általános volt. Indokoltságát a tudománynak viszonylagos differenciálatlanságában, az értelmiség számának szűkös voltában kell keresnünk. Az értelmiséghiány szinte kötelezővé tette a sokoldalúságot, noha a polihisztóri szemlélet eleve határokat szabott az egy tudományágban való elmélyülésnek, s a tudóst a felszínességre kényszerítette. Ugyanakkor polihisztornak lenni igen nagyra becsült erénynek számított a művelt közvélemény értékrendszerében. Az is közismert, hogy hazánkban a tudomány helyzete és a tudományokkal foglalkozók státusa sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között érvényesült, mint tőlünk nyugatabbra. Az enciklopédizmus tehát egy kényszerhelyzet eredménye.

Köleséri, e kivételes tehetségű, sikerekben és elismerésekben gazdag ember magánélete azonban meglehetősen zaklatott és viszontagságos volt. Házassága és családi élete nem volt szerencsés. Háromszor nősült, és főleg első felesége és ellenfelei, irigyei aknamunkája nyomán 69 éves korában, 1732-ben bigámia vádjával börtönbe került, és ott is halt meg agyvérzés következtében. Köleséri Sámuel a XVIII. század eleji Erdély tudományos és közéletének kiemelkedő alakja volt, a karteziánus filozófia és természettudomány jelentős, enciklopédikus tudású képviselője, a korai német felvilágosodás egyik legnagyobb hatású közvetítője. Több külföldi tudós társaságnak, köztük a világviszonylatban legnagyobb tekintélyű londoni Királyi Társaságnak, a 'Royal Society' -nek első magyarországi tagja volt, mely társaság fő műve alapján választotta soraiba, akárcsak a német 'Academia Caesareo Leopoldinae Naturae Curiosorum'.

Bod Péter *Magyar Athenas* c. művében így írt róla: „...Erdélybe jövén csak hamar elhíresedett, mint-hogy minden-féle tudományokban nagy böltsessége volt; az orvoslás mesterségében pedig nagy földön mássa nem volt, aki olly jól a nyavalyák okait észrevehette volna, s olly fundamentumoson orvosolhatta volna. Nem tartottak az ő idejében a két Hazában hozzá hasonló tudósembert.”

Sírfeliratát Weszprémi István is lejegyezte az 1774-ben közreadott életrajzgyűjteményében:

Állj meg utas!
KÖLESÉRI SÁMUEL ÚR
fekszik itt
Erdély fejedelemségének
hajdani
kormányzéki tanácsosa,
tanult, bölcs, tudós,
erénye és nemessége tekintetében
híres ember,
aki
igen szerette a tudományt
és sok éven át bújva
a könyveket
Szeben városát
tudásával és eszével híressé tette,
egy személyben költő, történetíró és orvos,
kinek dicséretéből bármit levonni
annyi, mint hozzátenni.
Tekintsd benne a kialudt lámpát,
mely életében

sok embert világított meg
szép tudományával
és még most is,
hogy itthagya a régi világ
sok szép és híres emlékét,
ragyogni fog holta után
s mint a napfény,
örökre fog világítani
az emberek emlékében.

Irodalom:

- Weszprémi István: Kereseeri Köleséri Sámuel. Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. 1. köt. Bp., 1960. 165–181.
- Tárkány Szücs Ernő: Köleséri Sámuel bányászati szakkönyve 250 évvel ezelőtt jelent meg. BKL Bányászat 100 (1967) 717.
- Faller Jenő: Köleséri Sámuel (1663–1732) élete és munkássága. BKL Bányászat 101 (1968) 647–656, 725–730.
- Jakó Zsigmond: A XVIII. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai Köleséri Sámuel levelezésének tükrében. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 13 (1969) 55–66.
- Sebestyén Mihály: Köleséri Sámuel Marosvásárhelyen őrzött könyvei. Művelődés 37 (1984) 10. sz. 38–40.
- Csíky Gábor: Köleséri Sámuel, a magyar bányászat úttörője. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 10 (1985) 231–243.